

ERAZIM KOHÁK

Muž dvou kontinentů a jedné vlasti

Zpráva o úmrtí Erazima Koháka (8. února 2020) se okamžitě rozletěla do mnoha stran. Vždyť neodešel jen tak někdo, ale muž, jenž se dokázal „rozkročit“ svým myslitelským významem do dvou různých kontinentů. Do Spojených států severoamerických svou fenomenologickou filosofií husserlovského ražení, když se stal profesorem Bostonské university ve státě Massachusetts, a do Evropy, potažmo České republiky, svým celoživotním úsilím dát našemu evropskému a národnímu češství myslitelsky konzistentní smysl. Zdůrazňuji tu celoživotnost, neboť smyslem našeho češství se obíral už jako exulant, když byl ještě daleko od vlasti „over the ocean“ (1948–1989). Své myšlení o něm pak dovedl k završení ve svém díle *Domov a dálava* teprve po návratu do své rodné Prahy, když se stal profesorem filosofie na staroslavné Univerzitě Karlově (1995).

Kohákova konfrontace s uprchlickým dilematem

Svět, do něhož se 21. května roku 1933 Erazim Kohák narodil a začal vrůstat, byl světem Masarykovy Československé republiky, jež se nečekaně zrodila z dějin jakoby zázrakem a s kterou se jeho rodiče plně identifikovali, takže mu ji dali do vínku na celý jeho další život. A nešlo o nijak malý vklad. Ten však byl záhy vystaven dvěma tvrdým zkouškám. První přišla s nacistickou okupací (1939–1945), proti níž jeho rodiče vstoupili do odboje tak radikálně, že je to přivedlo až do gestapáckého vězení. Druhá přišla s nadvládou sovětského komunismu (1948), před kterou jim už nezbyvalo než spásit se útekem a zvolit exil. To v reálu znamenalo trmácet se půl druhého roku po uprchlických táborech americké zóny v Německu a po emigraci do Spojených států severoamerických svízelně shánět nějaké živobytí. Rodina Koháková tak byla konfrontována s novým anglofonním světem severoamerickým, a tím vystavena dilematu, jež se klade každému uprchlíkovi: buď se v novém prostředí asimilovat a odcizit se své rodné totožnosti, nebo se neasimilovat a zůstat napořád cizincem.

Je pozoruhodné, jak se s tímto dilematem vyrovnal sám Erazim. Bylo mu sotva sedmnáct, když se s ním musel utkat; dost mladý k tomu, aby se mohl plně asimilovat a stát Američanem. Asimiloval se? Ano, asimiloval. Ale Čechem být nepřestal. A pokud by se kdo ptal, zda je možné spojit v sobě dvě různé identity opravdu tvořivě, tak na to mohu jen říct: ač je to nesnadné, Erazim v tom podivuhodně uspěl. Stal se plnohodnotným Američanem a nepřestal být plnohodnotným evropským Čechem. Uprchlické dilema tak zvládl přímo vzorově. V Americe se dokázal stát uznávaným profesorem filosofie na Bostonské universitě a v českém kulturním prostoru (exilovém jakož i domácím) se prokázal jako významný znalec a tvůrce evropské a české myslitelské kultury. Byla to snad právě tato „obojživelnost“ jeho osobnosti, která mě oslovila a přivedla k němu

tak srdečně blízko; přesto, že on byl protestant a já katolík. Dovolím si proto mluvit v této své vzpomínce na zesnulého Erazima především o našich vztazích, které byly i přes některé rozdíly v náhledech vždy přátelské.

Počátky našeho přátelství

Naše přátelství se počíná rokem 1976 ve švýcarském Interlaken, kam jsme byli oba pozváni na konferenci o filosofii českých a slovenských dějin.¹ Pořádala ji ve dnech 17. a 18. září Evropská sekce exilové Československé společnosti pro vědy a umění (SVU) se sídlem v USA. Erazima Koháka jsem tehdy už znal podle jména z jeho článků v exilovém tisku. Avšak tváří v tvář jsme se setkali až tam. A byl to pro nás oba klíčový zážitek, neboť podnítil a podmínil veškerý náš další vzájemný vztah. Tam se rozžehla jiskra vzájemné sympatie.

Když si Kohák po letech vzpomíná na své dojmy, podivuje se, jak jsem ve své přednášce² hovořil o Masarykovi, a říká: „Nespílal Masarykovi, jak tehdy bylo na pravici zvykem. Přemýšlel s Masarykem, Masaryka znal, hluboce ocenil... To byl Masaryk, jak jsem se ho sám snažil předkládat.“³ A co bylo zážitkem pro mě? Ne jeho přednáška, neboť tam žádnou neměl. Ale to, co ho tehdy dovedlo k tomu, aby ke mně přišel a zeptal se, zda bych byl ochoten se s ním modlit. Přišla mi ta otázka v onom čistě světském prostředí konference jako z jiného světa. Přisvědčil jsem sice bez dlouhého váhání, ale něčeho takového jsem se nenadál. Jali jsme se tedy společně modlit z jeho kralického překladu české modlitební knihy Žalmů, kterou měl u sebe. A Kohák k tomu opět po letech dodal: „Pamatuješ, tehdy na konferenci SVU ve Švýcarsku v roce (myslím) 1973 [dovoluji si opravit: 1976], kde jsi přednášel o smyslech českých dějin v množném čísle a kde jsme spolu četli v Písmu a spolu se modlili? Pro mě to byl stěžejní zážitek.“⁴

Netroufám si domýšlet, co ho tenkrát mohlo přimět k tak nečekané prosbě. Hned mi však bylo zřejmé, že mám před sebou muže, jemuž je bible životním kompasem, a že tedy stojíme na společném základě. A to se mi pak ověřovalo rok od roku, jak naše korespondence pokračovala nepřetržitě od r. 1978 až do jeho posledního dopisu z roku 2011. Celkem jsem jich obdržel 130.⁵

1 Materiály z konference vyšly v časopise *Proměny*, 2, 1977.

2 Jde o přednášku: K. Skalický, *Prolegomena k budoucí filosofii českých dějin*. Ta byla ve zkrácené formě uveřejněna v *Proměnách*, 2, 1977 a nezkráceně ve *Studiích*, 57, 1978, str. 23–55.

3 Viz E. Kohák, *Tři vzpomínky. Karlu Skalickému k osmdesátinám*, in: *Listy*, 3, 2014, str. 13.

4 Tamt.

5 K vydání je připravují pro Filosofický ústav Akademie věd moji spolupracovníci Zdeněk A. Eminger a František Štěch.

Kohákovy příspěvky do *Studíí*

Nejsou to však jen dopisy, které mohou svědčit o našem nepřetržitém vztahu. Byla to i naše stálá spolupráce na exilovém časopisu *Studie*. První Kohákův příspěvek *Dvakrát o smyslu života* vyšel v roce 1979 v č. 61 a dalších pět následně v průběhu jedenácti let, jež zbývaly do roku 1990, kdy *Studie* skončily. V roce 1980 (č. 69) *Co měsíc dal. Zamyšlení nad Freudem, láskou a manželstvím*; v roce 1981 (č. 74) *Úzkost a úcta. Zamyšlení nad smyslem české kultury*; v roce 1982 (č. 82) *Soudobý význam renesančního humanismu*; v roce 1985 (č. 100–101) *O víře v Boha*; a v roce 1990 (č. 128–129) *Deklarace přirozených práv a povinností člověka a občana. Na okraj diskuse o novelizaci ústavy*.

Naše čtyři exilová setkání

Kromě spolupráce přes oceán na časopisu *Studie* však došlo také k našim čtyřem osobním exilovým setkáním, z nichž tři proběhla v Evropě a jedno v USA. Pokud jde o ta evropská, o prvním setkání ve švýcarském Interlakenu bylo pověděno už dost. K druhému setkání došlo v bavorském Wildbad Kreuthu, kde ve dnech 19. až 22. října roku 1978 uspořádalo České exilové katolické sdružení *Opus bonum*⁶ ve spolupráci s Hanns-Seidel-Stiftung symposium u příležitosti 60. výročí vzniku Masarykovy Československé republiky. Tématem bylo *Postavení Československa v Evropě v letech 1918–1978*. Na něčem takovém nemohl samozřejmě chybět nejen Kohák Erazim, ale ani jeho otec Miloslav Kohák (1903–1996). Měl jsem tak příležitost poznat i jeho.

K třetímu setkání pak došlo v USA, když Československá exilová společnost pro vědy a umění uspořádala ve dnech 18.–20. října 1980 kongres, který se konal na tamní Georgetownské universitě. V jeho průběhu jsme sice neměli mnoho příležitostí být spolu, neboť každý z nás byl určen do jiné tematické sekce. Nicméně jsme si našli příhodný okamžik, abychom porozprávěli. Byli jsme k tomu ne jen dva, Erazim a já, ale tři. Trojici totiž doplnil opět Erazimův otec Miloslav. Pohovořili jsme si tenkrát o mnohém, co nás zajímalo a tížilo, v tak srdečné atmosféře, že od tohoto setkání naše dopisy přešly od vykání k tykání.

Čtvrté exilové setkání se pak konalo opět v Evropě a opět díky České sekci SVU, která uspořádala ve dnech 26.–28. srpna 1983 ve švýcarském Bernu studijní shromáždění na téma *Stav a výhledy naší kultury a společnosti na sklonku 20. století*.⁷ Na něm vystoupil Erazim Kohák s nanejvýš pozoruhodnou přednáškou *Masarykův Jan Hus. Naše demokracie a otázka náboženská*. Tuto jeho přednášku považuji za svrchovaně důležitou, pokud jde o nejistoty některých našich současných politiků ohledně směřování zahraniční politiky našeho státu v současném rozvržení sil v Evropě a vůbec ve světě. Kohák, maje na zřeteli onu základní kulturně-náboženskou polaritu Evropy mezi západní církví římsko-latinskou a východní řecko-byzantskou, odvozuující se už z římské říše, nastínil

⁶ Založeno Vladimírem Neuwirthem a opatem Anastázem Opaskem roku 1972.

⁷ Materiály z této konference vyšly opět v časopise *Proměny*, 1, 1984.

v ní, jaká by měla být naše orientace po pádu komunismu, následovně: „Naše obrození – společně se snahami neněmeckých národů – zamítlo splynutí střední Evropy se západem rozšířením německého vlivu a poněmčením. Přesto z historického a kulturního hlediska patří střední Evropa jednoznačně k západu. Je to oblast římského křesťanství a latinky, ne pravosláví a azbuky. Praha byla sídlem dvou římských císařů, kolébkou reformace a ohniskem renesance. Je česká a zároveň evropská.“⁸ Z toho však mu nikterak nevyplývá, že by kvůli tomuto dvou tisíciletému rozdělení Evropy na dvě civilizace neexistoval útvar zvaný „střední Evropa“, a pokračuje: „Evropa není prostě západní, avšak není ani východní ... jsem přesvědčen, že vzdor zálibě velmocí v jaltském uspořádání Evropy je naše budoucnost středoevropská, ne východní, a že Masarykovo úsilí o kulturní a mravní, nejen jazykové, pojetí naší národní totožnosti je znovu aktuální. To je můj první předpoklad o naší budoucnosti, a druhý je, že ve vší pravděpodobnosti celková duševní orientace naší budoucnosti již nebude liberální a laická, jako v dobách Masarykových, nýbrž výrazně křesťanská a katolická.“⁹ A to řekl jako protestant!

Naše setkání po Kohákově návratu do vlasti

Rok 1989 však proměnil svět. Padla Berlínská zeď i železná opona. Pro exulanty se otevřela možnost návratu. Tentokrát však byl návrat věcí jejich svobodné volby: jít, nebo nejít zpět? A Kohák, ač v exilu dobře zabydlený, šel zpět. Samozřejmě nikoli okamžitě. Nejdříve pendloval (od r. 1991 do r. 1994) mezi americkou univerzitou bostonskou a pražskou Univerzitou Karlovou. Roku 1995 však přestal váhat a přestěhoval se do Prahy natrvalo. Jelikož jsem se ale o rok dřív vrátil z exilu do vlasti i já, bylo takřkajíc v logice našich návratů, že k našemu prvnímu setkání ve vlasti muselo dojít co nejdřív. A tak se i stalo. Erazim se svou manželkou Dorothy přijeli 6. května 1995 do Hluboké nad Vltavou, kde jsem byl tenkrát farářem. Celý den jsme měli k dispozici, a tak jsme toho využili i k procházce krásným zámeckým parkem. Zmiňuji se o tom, protože to též vypovídá něco o našem vztahu. Pomalu jsme se loudali, až jsme přišli ke stromovému loubí, kde na jednom kmeni byl upevněn obraz Panny Marie. Zastavili jsme se tam a Monika Schreierová, moje tehdejší spolupracovnice i hospodyně v jednom, mě vyzvala, abych zazpíval naši oblíbenou mariánskou píseň *Salve Mater*. Ani v nejmenším mě nenapadlo, že by to mohlo na Erazima nějak zapůsobit. A přece zapůsobilo. Jak? To Kohák napsal až po devatenácti letech u příležitosti mých osmdesátin. Zavzpomínal, jak jsem tam stál před Pannou Marií „s pažemi rozpatými, hlavou dozadu skloněnou a zpíval, z plna hrdla a z celého srdce ... hymnus díků a chvály Bohorodičce“. A dodal: „V tu chvíli mi otevřel pohled do

⁸ E. Kohák, *Masarykův Jan Hus. Naše demokracie a otázka náboženská*, in: *Proměny*, 1, 1984, str. 121.

⁹ Tamt., str. 123–124.

katolické zbožnosti, pro kterou jsem ve svém evangelickém racionalismu neměl nikdy pochopení.“¹⁰

Od tohoto našeho prvního setkání ve vlasti došlo pak po osmi letech k druhému našemu setkání, a to v souvislosti se symposiem pořádaným ve dnech 13.–15. listopadu 2003 Teologickou fakultou Jihočeské univerzity. Vytkli jsme si za cíl prosvětlit vzájemný vztah mezi filosofií a teologií v myšlení našich současných českých myslitelů, přičemž adjektivum „současných“ jsme vymezili tak, že nám jde nejprve o ty, kteří už zažili druhou světovou válku.¹¹ Přišel tak do Českých Budějovic na mé pozvání i Erazim Kohák a obohatil nás svou úvahou *Filosofie bez teologie – svět bez Boha?*¹² Naznačil v ní nejprve, z jakého základu vyrůstá jeho filosofování, a potom vysvětlil, proč se někdy jeho myšlení uchyluje též k teologii. Ke svému filosofování řekl: „Svůj myslitelský úkol jsem pojal jako fenomenologii v původním husserlovském smyslu, nepoznamenaném Heideggerovou temnou romantikou, tedy jako úsilí o uchopení zásadní struktury smyslu prožívané skutečnosti, Sein als Bewußtsein.“ K součinnosti filosofie a teologie ve svém myšlení pak řekl: „Nekladl jsem si otázku, jak se v mé práci ovlivňovala filosofie a teologie, nýbrž otázku, jak se tyto dva obory vyčleňují z jednoty vědění – a jak zůstávají dvěma pohledy na jednu skutečnost světa života, ve kterém se střetáváme jak s Bohem, tak s jeho stvořením.“ A na otázku, jak se z této jednoty vědění vyčleňuje jeho ekologie, řekl: „Věnoval jsem se ekologii, protože jsem nechtěl oddělit filosofii a teologii.“¹³

Naše shody a neshody okolo knihy *Domov a dálava*

Po dalších šesti letech však došlo k našemu třetímu setkání, tomu nejnáročnějšímu. Kohák ho nazval „bezkontaktní“. To proto, že šlo o výměnu názorů ne od úst k ústům, ale od jednoho čísla časopisu *Listy* k druhému. To klání vyvolala Erazimova kniha *Domov a dálava*. Jelikož jsem věděl, že to je dílo nikoli chvilkové inspirace, ale celého jeho života, na němž mu svrchovaně záleží, bylo mi jasné, že z titulu našeho přátelství nesmím ho povrchně odbýt. Byl by zklamán. A toho jsem se varoval. Musel jsem proto vyložit karty a říct jasně, kde souzním a kde nesouzním bez zámlk a úhybů. Jelikož svou knihu věnoval, jak to bylo na čelní stránce vytištěno, „Karlů Skalickému, dělníku na české vinici Páně“, k čemuž mi pak připsal rukou: „Pánu Bohu děkuji za Tebe. Tobě za to, že jsi mě naučil, co to měl Pán Ježíš na mysli v *Mt 5,44*“, odpověděl jsem stylem osobního do-

¹⁰ Viz E. Kohák, *Tři vzpomínky*, str. 14.

¹¹ Výjimku činili jen Jolana Poláková (1951) a Aleš Prázný (1974). Oto Mádr a Radim Palouš podmínili totiž svou účast též účastí svých průvodců na cestě do Českých Budějovic, Mádr přijel s Polákovou a Palouš s Prázným.

¹² E. Kohák, *Filosofie bez teologie – svět bez Boha?*, in: K. Skalický – R. Svoboda – F. Štěch (vyd.), *Čeští svědkové promyšlené víry. Filosofie a teologie v interakci u současných českých myslitelů*, Brno 2005, str. 23–32.

¹³ Tamt., str. 32.

pisu: „A já, Erazime, děkuji Tobě, že jsi spojil mé jméno se svou knihou, jejímž jsem právě z titulu toho ‚dělníka na vinici Páně‘, na něhož jsi mě velkomyslně pasoval, jak chvalopěvcem tam, kde s ním souzním, tak kritickým střechkem, kde vidím zámlky a/či nedotaženosti, a již nyní se omlouvám, pakliže jsem Tě někde ne správně pochopil. Vříc přece, že k Tvému myšlení přistupuji v úctě a lásce jako vždycky.“ Po tomto úvodu jsem se pustil do kritiky.

Kdyby snad se mne někdo zeptal, v čem spočívala, mohu říct, že její mnohost lze převést na jednu jedinou otázku. Když totiž Kohák shrnul obsah metafory národní totožnosti do tří daností, totiž 1) do osvícenského ideálu svobody a důstojnosti, 2) do ideje sociální spravedlnosti a 3) do lásky k naší zemi, řeči a kulturnímu dědictví,¹⁴ dovolil jsem si položit otázku: Jenom to? A nic víc? Protože právě v této redukci spatřuji kořen onoho hiátu, který je v našem národním vědomí a svědomí mezi Čechem moderním a současným na jedné straně a Čechem středověkým na straně druhé. A to je zároveň příčina, proč Kohák může napsat, že „... ne husitská víra, nýbrž uznání plurality jako legitimního způsobu soužití bylo největším výdobytkem bájné, bohatýrské doby husitské“.¹⁵ A tu moje výhrada zní: Neodepisoval bych „husitskou víru“, jak to sice jen na půl úst, ale přece jen činí Kohák. To, co on nazývá „husitská víra“, to přece byly v jádře Čtyři artikuly pražské, jež byly stručným a jasným vyjádřením programu husitské revoluce, jež byla nesena tou samou vírou, jakou byl nesen i odpor k ní. Neboť odepsat víru husitskou znamená odepsat též víru katolickou a vůbec křesťanskou. Vždyť husité nechtěli být nazýváni husity. To jim jen tak katolíci přezdívali, na což jim husité pohoršeně odpovídali, že oni nejsou husiti, ale lepší katolíci než ti, kteří se za ně prohlašovali. Nuže, tak mohu shrnout do jednoho ústředního sporu všechny ty naše spory ostatní, které se z tohoto jednoho ať už přímo, či nepřímě odvozují.

Odpověď přišla záhy a též osobním dopisem: „Milý Karle, začal jsi svoji recenzi osobním dopisem. Dovol mi totéž. V mém životě jsi nikdy nebyl jen mým přítelem. Vždy jsi pro mě byl a stále jsi také knězem Boha živého, představitelem katolické teologie, katolické církve i tradice. Ty jsi mi otevřel oči pro důležitou část české kulturní totožnosti... Když jsem připsal svoji knihu Tobě, chtěl jsem Ti tím poděkovat, ale také se přihlásit k té Tvojí, pro mě dlouho odvrácené stránce českého bytí, k té římskokatolické, a přijmout ji spolu s dalšími odvrácenými stránkami jako součást svého národního dědictví. Ne, nedocházím ke stejným závěrům jako Ty, a pokusím se to vysvětlit, proč ne a v čem ne. Leč věřím, že my oba – i všichni, kdo poctivě usilují o reflexi naší různorodosti – se svým úsilím stáváme dělníky na téže vinici. Děkuji Ti, a zdaleka ne jen za to. Tvůj Erazim.“¹⁶

¹⁴ E. Kohák, *Domov a dálava. Kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*, Praha 2009, str. 320–323.

¹⁵ Tamt., str. 63.

¹⁶ E. Kohák, *Zamyšlení nad recenzí Karla Skalického*, in: *Listy*, 1, 2010, str. 25.

Moje obsáhlá recenze na Kohákovu knihu a jeho bryskní replika na ni pak byly vytištěny na stránkách *Listů*. Snad že to tím skončilo? Neskončilo. Kohák se rozhodl svou knihu doplnit a vydat jako druhé vydání. Napsal mi o tom 3. února 2010: „Snažil jsem se Ti odpovědět, či ani ne tak odpovědět, jako se zamyslit nad Tvými podněty. Přesto spokojen nejsem. Tou vlastní odpovědí bude až druhé vydání. Usilovně na něm pracuji. ... Filosofie se rozhodla neudělat dotisk, jak měli v úmyslu, nýbrž rovnou nové vydání, hier und her verbessert. Mám mít přepracovaný text hotový do měsíce.“ Kromě tohoto problému čistě obecného rázu měl Kohák navíc ještě jednu svou zcela osobní obavu. Týkala se mě samého. Naznačil mi ji, když se mi na konci svého dopisu svěřil: „Mám pocit, že jsem Tě svojí knihou nejen zklamal, nýbrž také zaskočil. Dovedu si představit, že Ti muselo být trapné, že se Tvoje jméno spojuje s knihou, která Ti je v tolika věcech zásadně cizí. Je mi líto, lituji, že jsem Ti neposlal rukopis, když jsem se Tě ptal, zda Ti ji mohu věnovat. Proto pokud by sis to Ty přál, stáhnou Tvé jméno z druhého vydání.“ Ocenil jsem jeho jemnocit, ale hned jsem mu dal vědět, že se trápí falešným problémem, a ujistil ho, že mi nezáleží na tom, čemu se dnes říká „imič“, abych kvůli tomu odmítl jeho připsání.

Stalo se však, že moji budějovičtí přátelé mi navrhli pozvat Koháka a uspořádat cosi jako veřejnou diskusi, při níž bychom si mohli naše neshodné shody ohledně *Domova a dálavy* vyříkat přímo od úst k ústům. Neměl jsem nic proti, a tak pozvali Koháka, který pozvání radostně přijal a 17. listopadu (!) 2010 přijel i s Dorothy. Naše opětné setkání v metropoli jižních Čech bylo jako vždycky radostné a následná veřejná diskuse byla spíše dialogem Koháka s publikem než se mnou. Oba jsme totiž hned pochopili, že ne všechno, co bychom si rádi vyříkali mezi sebou, lze přetřásat před obecností. Nicméně neautorizovaný zápis o této veřejné diskusi byl otištěn opět na stránkách *Listů*.¹⁷ Došlo pak ještě k našim dalším setkáním, a to při mých osmdesátinách a jeho pětadesátinách. Při nich však už nešlo o vzájemnou výměnu názorů, ale jen a jen o přátelská setkání. Zde bych tedy mohl ukončit své vzpomínky. Nicméně je přece jen ještě něco, co by mělo být řečeno na vrub nás obou.

Výtka Erazimovi, která však dopadá i na mou hlavu

Jde vlastně o otázku, kterou bych snad dnes položil Erazimovi, kdyby byl ještě mezi námi: Proč jsi, Erazime, ve svém životním díle *Domov a dálava* tak úplně přešel, co jsi tak překrásně pověděl tenkrát v Bernu, když jsi mluvil na téma: *Masarykův Jan Hus. Naše demokracie a otázka náboženská?* Tak obeznaně ses tam tehdy rozhlížel po Evropě a možnostech budoucího umístění našeho národa v ní, až padne železná opona, a myslel jsi při tom nejen jako filosof, ale též jako politik. Jak dobrým rádcem bys byl mohl být našim nynějším politikům, kdybys jim to ve své knize *Domov a dálava* znovu opakoval. Ty ses však na jejich stránkách pohroužil jen do niterných problémů našeho národního kolektivního

¹⁷ E. Kohák – K. Skalický, *Naděje soudu*, in: *Listy*, 6, 2010, str. 8–13.

vědomí a svědomí a to, co jsi tenkrát říkal v Bernu, jako bys zapomněl. Proč? Snad proto, že po návratu do vlasti sis tam připadal jako „podruhé v exilu, sice doma, ale mezi cizími“?¹⁸

Avšak, jak to teď říkám, přichází mi na mysl věta z evangelia: Proč vidíš třísku v oku svého bratra a trám ve svém oku nevidíš? A najednou vidím, že totéž, co jsem vytkl jemu, měl bych vytknout i sám sobě: Proč jsem mu to ve své kritice jeho *Domova a dálavy* neřekl? Snad že i já jsem se po návratu z exilu do vlasti cítil jako on? Jenže omlouvá nás to? Obávám se, že nikoli, takže oba máme dobrý důvod prosit Nebe o odpuštění, já ještě tady a on už tam.

Karel Skalický

---

¹⁸ J. Stárková, *Vzpomínka z Vidně*, in: *Listy*, 2, 2020, str. 17.